

суржикових термінів. Академія наук за десять років не спромоглася видати навіть одного-єдиного маленького словничка, очищеного від невмотивованих і недолугих калькопокручів. Очевидно тут справа не лише у відсутності фінансування, бо не чути й заяв про потребу очищення й відродження української мови. Отож, нема підстав надіятися, що потрібні нам нові ґрунтовні обсяжні словники української мови незабаром будуть готові й надійдуть у продаж.

Залишатися безальтернативно лише зі старим "загальноновизнаним" словниковим фондом також не можна, бо матимемо те, що й мали, тобто термінологічний суржик. Ситуація дуже ускладнена тим, що термінологічні словники 20-х років практично надоступні, їх не перевидано. А оскільки нам без цих словників не обійтися, то треба докласти максимум зусиль для того, щоб створити їх електронні версії й зробити загальнодоступними. На базі згаданих термінологічних й інших "незагальноновизнаних" словників фахівці, мовознавці, термінологи, лексикографи зобов'язані створити правдиву українську термінологію. Це повинно стати основним завданням створюваного Українського термінологічного товариства. У разі нашої пасивності, нерішучості й угодовства українська термінологія ніколи не відродиться, не усталиться й не розвиватиметься, бо коли нема вибору, то й нема розвитку. Такою ж нікчемною залишиться й фахова мова.

Подані вище грубим шрифтом численні терміни – це лише маленька часточка потрібної нам української термінології. Які з цих термінів утвердяться як основні в різних галузях покаже час.

АШ. 1. Українсько-російський автошляховий словник/ І.Фецович: Львівська політехніка, 1995.-140с. 2. І.Фецович. Російсько-український автошляховий словник: Львівська політехніка, 1999.-395с. Гр. Грінченко Б. Словар української мови.- К., 1907-1910.-4т. ДО. Д.Дудюк, Л.Загвойська, Л.Сорока, Р.Оріховський. Англо-українсько-російський та українсько-англійський термінологічний словник з дослідження операцій.- К.:ІЗМН,1996.-160с. Ка. В.Карачун. Орфографічний словник наукових і технічних термінів.- К.: Криниця, - 1999.-528с. ЛЗ. ДСТУ 2090-92. Технологія лісозаготівельної промисловості. Терміни та визначення.- К.-40с. ЛТ. Російсько-англо-український тлумачний лісотехнічний словник/ І.Дерев'яно, В.Радкевич, В.Сидоренко та ін.-К., 1995.-280с. ММ. ДСТУ 2447-94. Машини меліоративні. Терміни та визначення.- К.-15с. О. Орфографічний словник української мови.- К.: Довіра, 1994.-846с. Пе. Російсько-український науково-технічний словник/ В.Перхач, Б.Кінаш.- Львів: Львівська політехніка, 1997.-456с. ПЗ. ДСТУ 2330-93. Передачі зубчасті та фрикційні. Терміни та визначення.- К.-135с. По. 1. Пономарів О. Культура слова: Мовностилістичні поради.- К.: Либідь, 1999.-240с. 2. Сучасна українська мова: Підручник/ О.Пономарів, В.Різн, Л.Шевченко та ін.-К.: Либідь, 1997.-400с. Р. Російсько-український словник.- К.: Наукова думка, 1968.-3т. Се. ДСТУ 2462-94. Сертифікація. Терміни та визначення.- К. П. Український правотис.- К.: Наук. думка, 1993.-240с. Ше. Словник технічної термінології (Загальний)/ І.Шелудько, Т.Садовський.- К.: ДВУ, 1928.-588с. ШП. ДСТУ 2219-93. Шини пневматичні. Конструкція. Терміни та визначення.- К.-75с.

ВИСЛОВЛЮВАЛЬНІ МОЖЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ТА ВТІЛЕННЯ ЇХ У ТЕРМІНОТВОРЕННІ (спроба аналізу лексикографічних джерел)

© Ольга Кочерга, Наталія Непийвода*, 2000

Інститут теоретичної фізики, Київ

*Національний університет, Київ

Уважний аналіз українських термінів та терміносполук, наявних у англійсько-українських та російсько-українських словниках, виявляє підпорядкованість добору (а часом і творення) українських термінів та їхніх похідники в структурі вихідної мови

відповідного словника. Оскільки словників з українською мовою як вихідною (перекладних українсько-іншомовних чи тлумачних суто українських) досі видано незрівнянно менше, ніж іншомовно-українських (переважно російсько-українських), мусимо визнати, що українська термінологічна лексикографія поки що недостатньо адекватно відбиває структуру та семантичне багатство нашої наукової мови. До того ж, часто відчувається надмірна обережність у вживанні властивих українських термінів чи терміносполук, підсвідома меншовартісність, побоювання вжити терміна чи сполуку, які не мають точних відповідників у інших мовах. Водночас чиниться негативний вплив на загальну мову, бо наука є багатим джерелом нових понять, а термінологія вербалізує ці поняття і таким чином дає внесок у загальну мову. Отже, саме мислення носія української мови піддано могутньому тискові інших мов.

Одразу зазначимо, що тут не йдеться про неодмінне повернення усіх забутих чи свідомо вилучених термінів. Про необхідність копійки праці зі спадщиною Інституту української наукової мови та репресованими словниками "золотої доби" ми вже говорили та писали багато разів, проте екстремізм у цьому напрямі подекуди завдає не меншої шкоди, ніж цілковите ігнорування досвіду наших попередників. Йдеться про послідовне відновлювання властивих висловлювальних засобів, граматичної та семантичної структури нашої мови, якнайповніше використання притаманних українській мові "автохтонних" конструкцій і моделей словотворення. Про деякі аспекти досліджуваної проблеми ми вже говорили на попередній конференції (повний текст доповіді надруковано в журналі "Урок української", березень 2000 р.).

У пропонованій доповіді розглянуто такі питання.

1. Порушення системи суфіксів і префіксів, що дозволяють точно позначати чи розмежовувати поняття. Мусимо із сумом визнати, що семантику українського словотвору значною мірою порушено. Ми не будемо тут аналізувати причини цього явища і торкнемося лише деяких найпоширеніших деформацій.

а) Під впливом семантики співзвучних російських префіксів *деякі наші префікси поступово втрачають своє точне значення*. Російські слова з префіксом *от-* у словниках майже завжди перекладають українськими відповідниками з *від-*, і маємо *відшліфувати, відредагувати, відбілити* замість питомих *пошліфувати, зредагувати, вибілити*. Водночас у притаманному українському значенні - заперечення чи скасування попередньої дії - цього префікса часто заступає надмірно вживаний скалькований з російської *роз-* (*розмагнічувати* замість *відмагнетовувати, розпружувати* замість *відпружувати*), який в українській мові здебільшого передає значення розвитку чи руху ізсередини назовні (*розвивати, розкидати, розсіювати* тощо).

б) У багатьох випадках *втрачено спеціалізацію суфіксів*, яка є вкрай важливою, коли треба висловитися коротко і точно. Наші словники практично не містять слів із напівзабутим і вкрай потрібним суфіксом *-івн-*, що відповідає активній здатності (*йонізований, фільтрівний, гальмівний - здатний* йонізувати, фільтрувати, гальмувати), проте рясніють активними дієприкметниками та словами із суфіксом *-аль-*, який має іншу семантику (*йонізувальний, фільтрувальний, гальмувальний - призначений* йонізувати, фільтрувати, гальмувати). Ми не бачимо різниці між словами *квадратовий* (що має форму квадрата) і *квадратний* (другого степеня, піднесений до квадрата), *переходовий* (пов'язаний з переходом) і *перехідний* (тобто неусталений, проміжний). Ми забули про можливість відрізнити *сонцевий день* (астрономічний термін, проміжок часу між двома чітко зазначеними моментами) від *сонячного* (безхмарного) хоча термін

сонцевий фігурував у довоєнних словниках і мав чітку функцію у науковій літературі. Утворений він цілком природно, аналогами є серцевий, кільцевий тощо. Натомість, слідом за російською мовою, яка не утворила за допомогою своїх висловлювальних засобів двох прикметників від слова *солнце*, подекуди вживаємо в науковій літературі запозичене слово *солярний*. Ще гірше - із прикметниками від слова *місяць* у двох його значеннях (природний супутник Землі та проміжок часу, що дорівнює одній дванадцятій року). Замість вживати сполуки *місяцевий календар*, *місяцевий рік* тощо поруч із *місячним терміном* та *щомісячними зустрічами*, ми змушені вдаватися до розлогих і часом кострубятих конструкцій.

2. Запозичування іншомовних конструкцій та втрата власних, не менш продуктивних

а) *Російський канцелярит і нормальна мова*. Ця проблема є головним боєм усіх, хто хоч трохи відчуває мову. Наведімо лише один приклад: в київському метрі на деяких лініях просять пасажирів *"прискорити висадку та посадку"*, а на інших - *"швидше входить і виходить"*. Навіть людина з усталеною звичкою вживати кострубаті скальковані конструкції відчуває перевагу і природність другого способу висловити цю просту думку.

б) *Англійські мовні конструкції та їхні українські відповідники*. Тут, крім надмірного пристосовування до запозичених мовних кліше і нехтування власних, про що багато говорять, є ще й проблеми, пов'язані з неточним чи зовсім неправильним перекладом. Розгляньмо два приклади - доволі безневинний і досить небезпечний. Ми цілком звикли до усталеної конструкції *"дивитися телевизор"* (калька з англійського *to watch TV*, тобто спостерігати телепередачу чи стежити за перебігом телепередачі) і не переймаємося тим, що дивитися можна кудись, а не щось. Наслідок цієї неточності принаймні не спотворює суті вислову. Інший приклад свідчить про неточність (чи свідому підміну понять), що може мати вкрай негативні наслідки. Йдеться про суть словосполучення *офіційна мова*, навколо якої в нашому суспільстві точаться численні дискусії. Річ у тім, що *офіційна мова* є калькою англійської словосполучення *official language* яка, згідно з Оксфордським словником, є *державною* мовою. Отже, офіційна мова і державна мова - синоніми. Чому цього не пояснює жоден з наших словників? Адже гра цими словами може нам коштувати дуже дорого!

в) *Пряме й опосередковане запозичування*. Про негативну роль мови-посередника у запозичуванні чужомовних термінів говоримо багато, проте нічого не робимо, щоб виправити становище. Тут ми наведемо лише два приклади. Перший - із комп'ютерної лексики. Англійське слово *hacker* (комп'ютерний фанат) слід запозичувати у формі, близькій до оригіналу, тобто *гекер*, а не в російській транскрипції *хакер*. Другий приклад стосується назви *фалеренів* - певного класу матеріалів, що останнім часом набули великого значення для новітніх технологій, та їхніх похідників *фалеритів* та *фалеридів*. Назва ця походить від американського прізвища Fuller, яке вимовляється "Фалер". Вживати неправильну назву фулерени тощо, запозичену через неправильну російську транскрипцію, немає ніяких підстав.

г) *Невиправдане побоювання впливу місцевих говірок*, особливо західних. Усування елементів західноукраїнських говірок, зокрема галицької, збіднює нашу мову. Критерієм залучення висловлювальних засобів мають бути не позамовні міркування (західно- чи центральноукраїнський термін чи вислів), а внутрішньомовні: якою мірою

той чи той елемент слугує уточненню понять (коли йдеться про терміни) чи прозорості висловлюваної думки (коли йдеться про синтаксичну конструкцію).

г) *Втрата продуктивних українських слів і термінів через відсутність прямих іншомовних відповідників.* Підпорядкованість добору українських термінів структурі вихідних мов словників призводить до поступової втрати дуже корисних і потрібних висловлювальних засобів. Наприклад, словники не містять слова *недовільний*, бо відповідником його антоніма *довільний* в російській мові є *произвольный*, а російське слово *непроизвольный* має інше значення (мимовільний). Влучне і виразне слово *відшкодовувати* заступила сполука *компенсувати шкоду* та подібні довгі конструкції. Замість *цілковитий* ми вживаємо *повний*, втрачаючи важливі семантичні відтінки. У словниках немає слова *підважувати* (підіймати важелем), бо точного відповідника знову ж таки немає в російській мові. Тут ми обмежимося наведеними прикладами, хоча перелік таких утрат, на жаль, може бути дуже довгим. Ми втрачатимемо й далі, якщо зволікатимемо з укладанням словників, у яких вихідною мовою є українська.

НАЙНОВІША РЕДАКЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОПИСУ

© Лев Полюга, 2000

Інститут українознавства НАН України, Львів

Як відомо, 15 червня 1994 р. Кабінет Міністрів України видав Постанову “Про підготовку і видання “Українського правопису” у новій редакції” і затвердив склад Національної правописної комісії. Комісія узгодила багато проблем, але через низку перипетій до остаточної згоди не дійшла. При тому в пресі, в залах різних засідань і поза ними точилося немало розмов, часто доброзичливих, а не раз і не зовсім вдалих. Тому, на мою думку, треба вітати ініціативу групи київських науковців мовознавчого профілю на чолі з директором Інституту української мови професором В.Німчуком, яка скрупульозно вивчила всі дискусійні матеріали засідань Національної правописної комісії і створила проект найновішої редакції “Українського правопису” [1]. Про основні принципи нової редакції цього правопису інформував учасників з’їзду МАУ влітку минулого року в Одесі професор В.Німчук. Обговорення принципів триває.

Видається зовсім слушною думка В.Німчука: “виходячи з нинішнього стану лінгвосистеми (української - Л.П.), беручи до уваги шляхи її формування, враховуючи сучасні тенденції в розвитку та змагання в правописі, фахівці мають право не тільки спрощувати й уточнювати правила орфографії, а й надавати повнокровне життя тим елементам української мови, які в часи тоталітаризму з політичних міркувань було несправедливо й примусово відтиснено на другий план чи на периферію спілкування або й зовсім заборонено. І це не є війною з мовою, а плеканням її неповторності й багатства” (Проект, с.332).

Правопис видано для обговорення обмеженим тиражем. У ньому дещо змінено в порівнянні з правописом 1993 р., особливо що стосується запозичених слів: 1) рекомендовано писати букву *я* після *і* замість колишнього *а*: *матеріал, геніальний*; 2) іншомовний дифтонг *ai* пропонувано писати як *ав*: *авдиторія*; 3) уникати зайвого дублювання звуку *й* у словах *Гавайї, фойє*, а вирішено писати *Гаваї, фое*; 4) щоб спростити написання літери *и* у запозичених власних особових іменуваннях і географічних назвах, “правило дев’ятки” поширено з загальних назв на власні: *Дизель, дизель, Диксиленд* (розмовна назва півдня США); 5) зменшено кількість винятків у